

СВІТЛАНА БАРТИШ, асистент
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ВІДОБРАЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ІДЕАЛЬНЕ МАТЕРИНСТВО У ПОЕЗІЇ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ КРИСТІАНА ФЕЛІКСА ВАЙСЕ ТА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ)

У статті досліджуються уявлення про ідеальне материнство у Німеччині кінця XVIII століття та Україні кінця XIX століття. На матеріалі творчості Кристіана Фелікса Вайсе та Олени Пчілки аналізується відображення цих уявлень у поезії для дітей.

Ключові слова: дитинство, ідеальне материнство, поезія для дітей, Кристіан Фелікс Вайсе, Олена Пчілка.

В статье исследуются представления об идеальном материнстве в Германии конца XVIII века и Украине конца XIX века. На материале творчества Кристіана Фелікса Вайсе и Олены Пчилки анализируется отражение этих представлений в поэзии для детей.

Ключевые слова: детство, идеальное материнство, поэзия для детей, Кристіан Фелікс Вайсе, Олена Пчилка.

The article deals with the ideas of the perfect motherhood in Germany of the late eighteenth century and in Ukraine of the late nineteenth century. The representation of this ideas in the poetry for children are analyzed on the works by Christian Felix Weisse and Olena Pchilka.

Keywords: childhood, ideal motherhood, poetry for children, Christian Felix Weisse, Olena Pchilka.

Погляди на материнство та материнську любов у різні історичні епохи мали неоднаковий характер. Дитинство і материнство – це явища людської культури, сприйняття яких залежить від стереотипів, які склалися в суспільстві. Соціальний статус дитини та її місце у культурній картині світу можуть бути різними і обумовлюються суспільно-історичними чинниками [4]. Культура використовує різноманітні способи впливу на жінку, для того щоб сформувати з неї таку матір, яка відповідає пануючим суспільним ідеалам. Хоча в усі часи в усіх народів основним завданням жінки було турбуватися про власне потомство, однак «характер материнського почуття й особливості його вияву визначалися насамперед типом культури та пануючими в суспільстві поглядами на материнство і дитинство», – наголошує дослідниця [3].

У нашій статті ми ставимо перед собою мету дослідити уявлення про ідеальне материнство у Німеччині кінця XVIII століття та Україні кінця XIX століття та особливості їх відображення у поезії для дітей.

Протягом XVIII століття у Німеччині утворилася мала бюргерська сім'я, яка складається переважно з батьків і дітей – її Райнер Вільд позначає як *фігурація «батьки-діти»*. Вона приходить на зміну *фігурації великої господарської сім'ї*, яка була характерною для традиційного європейського суспільства і ще продовжувала існувати у XVIII столітті у не-бюргерських верствах [10, 55]. Єдність сім'ї і професії, яка була характерною для великої господарської родини, усувається у бюргерській малій (нуклеарній) сім'ї позасімейною діяльністю чоловіка. Родина стає залежною від професійної діяльності чоловіка. Це особливо відобразилось на стосунках між статями. Бюргерська жінка звільнена від роботи (як трудової діяльності для утримання сім'ї) і обмежена разом з тим у внутрішньо сімейній сфері. Вона несе відповідальність за домашнє господарство і піклування про дітей. Із звільненням від заробітку жінка і діти були відлучені від робочих буднів, що сприяє наданню емоційного характеру внутрішньо-сімейним стосункам і освіті бюргерських дітей. Клавдія Опіц вказує на ідеальний характер таких сімейних відносин, які можна знайти лише в «неве-

ликому прошарку бюргерської еліти» [12, 35]. Цю думку підтримує і Райнер Вільд, аналізуючи розвиток сім'ї і дитинства у XVIII столітті у Німеччині. Він пише, що сімейні стосунки стають більш особистими, інтимнішими та емоційнішими; члени сім'ї поводяться – «хоча б згідно ідеї» [10, 56] – як люди, а не як носії покладених на них функцій, як працівники чи як піддані. Сімейне життя, яке ґрунтується на розумі та добродійності, на симпатії, ніжності та співчутті, стає моделлю соціальних стосунків взагалі; літературне зображення сім'ї, в якому відображені і водночас значно підвищені нові сімейні стосунки («тому що «дійсність» в бюргерських сім'ях далеко не завжди співпадає з ідеалом літературного зображення» [10, 56]), стають картинами можливого людського життя і можливих соціальних стосунків. Якщо члени великої господарської сім'ї розглядалися в першу чергу як робоча сила, то у бюргерській нуклеарній сім'ї на передній план висувається особистість та її індивідуальність – вона стає незамінною. Діти від тепер вважаються не метою шлюбу, а їх ідеалізовано як продукт найвищого прояву любові чоловіка і жінки. Наприкінці XVIII століття, як стверджує Карін Гаузен, вважалося, що шлюби бюргерів повинні знайти міцність у своїх дітях [11, 100]. Дитина набуває вищого значення. Як пише дитячий письменник того часу Крістіан Готтфрід Бек, цінність дитини «набагато перевищує цінність усіх їхніх [батьків] пожитків» (цит. за [10, 59]).

А яким було сприйняття і дитини і ставлення до неї у традиційній українській культурі в кінці XIX – початку XX століття, як виховували і доглядали батьки своїх дітей, які методи і засоби використовували? Українська дослідниця Оксана Кісь по-новому розглядає деякі аспекти української етнопедагогіки, підкреслюючи, що автори, які раніше вивчали традиційні форми виховання дітей в Україні не лише схильні підкреслювати виняткову роль матері у догляді за дитиною в процесі її соціалізації, але й ідеалізувати відносини між матір'ю і дітьми у повсякденному житті [2].

Традиційна культура кінця XIX – початку XX століття не мала якихось розвинутих концепцій дитинства і виховання. Вона, на думку Олександра Панченка «тою чи іншою мірою відображала середньовічні моделі і способи соціалізації дитини». Діти сприймалися в якості «маленьких дорослих», відмінність яких від дорослих «справжніх», повноправних розумілась не в психологічних, а в ритуально-міфологічних та етикетних категоріях [5]. Аналізуючи ставлення до дітей, дослідник робить такий цікавий висновок: «діти в селянському побуті до певного віку фактично прирівнюються до домашніх тварин, вони становлять для батьків таку ж власність, як корови і вівці» [5]. Хоча це може свідчити не лише про порівняно низький статус дітей, але й про особливу цінність домашньої худоби для селян. Жінка, якій часто доводилось суміщати господарські і материнські функції, часто віддавала перевагу першим, від яких, власне, залежав добробут сім'ї [1, 123].

Немовлята часто залишались під наглядом старших дітей або старих людей, тобто тих, які були не в змозі брати участь у господарській діяльності. Такі няньки, як правило, не могли належним чином потурбуватися про немовля, його потреби і безпеку, через що мали місце випадки каліцтва і навіть смерть немовлят [2]. Відсутність належного догляду, незадовільне харчування були основними причинами слабого здоров'я, а також смерті дітей. Високий рівень народжуваності й, одночасно, смертності немовлят у селянському середовищі були звичним явищем для українців, як і для багатьох європейських народів взагалі. Це було причиною порівняно спокійного ставлення матері та інших членів сім'ї до факту смерті дитини. Реальну цінність очима селянина дитина мала далеко не зразу після її народження, наголошує О. Кісь [2, 169]. Для українців характерний практичний погляд на дітей, обумовлений користю від них у господарстві. Аналізуючи праці дослідників в галузі етнографії, О. Кісь робить висновки, що українські реалії кінця XIX – початку XX століття підтверджують суспільну необхідність дитячої праці. Уже до 7 – 8 років, як стверджує дослідниця, у дітей були постійні господарські обов'язки, вони виконували посильні для їхнього віку завдання (догляд за меншими, випасання худоби та птиці, забезпечення господи водою і дровами, прибрання в хаті, в хліві чи на подвір'ї, годування худоби та птиці та ін.), інколи для них виготовляли мініатюрні, але справжні знаряддя (граблі, сапи, коси і т.д.), змалку залучаючи дітей до роботи, інколи навіть нарівні з дорослими [2, 169]. Однак, як зазначає дослідниця, не зважаючи на обмежені в часі і часто негативно емоційно забарвлені контакти матері і дитини, «для українців «мати» як культурна і духовна категорія займає одне з найвищих місць в ієрархії соціокультурних та особистісних цінностей» [2, 170].

Ідеї нового виховання, які вже пізніше проявляться як широке суспільне явище, пройшли спершу «апробацію» у сімейному колі української національної еліти. У сім'ях дворянського стану спостерігається інше розуміння та сприйняття дитини, інше ставлення до неї, інші методи й засоби навчання та виховання. «В більшій частині дворянських сімей виховання становить головну турботу батьків, мету їхнього життя, перед якою часто схиляються всі інші цілі й мотиви», – за-

уважував педагог Констянтин Ушинський [9, 144]. Яскравим прикладом удалого родинного виховання та навчання стала сім'я Драгоманових. Розповідаючи про враження дитячих років (50-і рр. XIX ст.), Ольга Драгоманова (Олена Пчілка – літ. псевдонім) писала: «В ту пору, коли в педагогіці шкільній і хатній *учити* мало синонім *бити*, – нас, дітей, не тільки ніколи не били, а навіть ніякими іншими способами не карали; отже, ми виростили, не убачивши ніяких диких сцен розправи сильного з підвладним, старших родичів з тілом і душею беззахисних дітей; для наставляння на добрий розум було тільки спокійне лагідне слово» [7, 425]. Засвоєні принципи сімейного виховання та навчання Олена Пчілка перенесла на своїх дітей, підтвердженням правильності яких стали їхні здобутки та звершення. Про це вона сама писала в листі від 25 лютого 1892 р. до професора Омеляна Огоновського: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки і з впевненістю можу сказати, що се мені удалося...» [8, 85].

Суспільні уявленні про ідеальне дитинство та материнство знайшли відображення у тогочасній поезії для дітей. Цінність дитини, її велике значення для батьків підкреслюється у вірші Крістіана Фелікса Вайсе «Настанова двом дітям» („Ermahnung an zwei Kinder“):

Süßes Mädchen, holder Knabe, / Spielt nur, spielt ... ! / Wenn ich Euch in Armen habe, / Bin ich wie ein König groß. / Wenn mich Eure Händchen streicheln, / Sanft mir Euer Auge lacht: / O so hab ich auf das Schmeicheln / Einer ganzen Welt nicht Acht! [13, 137-138].

Чарівна дівчинко, милий хлопчику, / Грайтесь же, грайтесь ... ! / Коли я тримаю вас на руках, / Я почувваю себе королем. / Коли мене гладять ваші ручки, Ніжно посміхаються ваші очі: / То на ласку цілого світу / Я не звертаю увагу!

Зразок ідеальних стосунків між матір'ю та донечкою моделює вірш української поетеси Олени Пчілки:

Погляньте на двох їх: / Он з донею мати. / Чи можна ж маленьку / Ще більше кохати? / Впадає матуся, / Дівчатко милує, – / І рученьки й ніжки / Маленькі цілує! [6, 141].

Мати і дитина, перебуваючи разом, почувваються щасливими. У цьому вірші мати – це не людина, яку в першу чергу хвилює домашнє господарство, а жінка, яка доглядає свою маленьку дитину. Споглядання такої картини викликає почуття ніжності. Радість спільного перебування, наявність тісного позитивного емоційного контакту переживає німецька мати зі своїми дітьми:

Ja, geliebte, zarte Beide, / Tausendmal umarm ich Euch! / Immerdar sei Eure Freude / Eurer itzger Freude gleich! [13, 138]

Так, любі, ніжні обоє, / Я обіймаю вас тисячі разів! / І хай завжди ваша радість / Буде такою як нинішня радість!

Ідеальні стосунки матері та дітей, важливість і незамінність матері для дитини зображуються у вірші «Діти своїй мамі у її день народження» („Ein paar Kinder an ihre Mutter, bei derselben Geburtstage“). Вітаючи маму з днем народження, діти називають її найкращою подружкою, джерелом життя:

Beste Freundin, deren Leben / Unsers Lebens Ursprung ist [13, 134].

Найкраща подружко, життя якої / Є джерелом нашого життя.

Важливість і незамінність матері для дитини підкреслюються наступними рядками:

Welche Mutter schenkt uns beiden / Nicht der Himmel dann in dir! / Fürstenkinder haben Freuden, / Aber lange nicht, wie wir! [13, 135].

Яка мати подарувала б нам / Той рай, що в тебе! / Діти князів мають радощі, / Але далеко не такі, як ми!

Панівна суспільна думка про те, що саме мати повинна доглядати свою дитину (до 3-5 років) знаходить своє відображення в аналізованому вірші. Протиставлення життя князівських дітей і дітей бюргерів надають поетичній думці особливої інтонаційної переконливості і емоційної значущості, підкреслюючи цим самим важливість матері для її нащадка. Пор.:

Wären ihren Wunsch zu dienen, / Tausend Hände stets bereit: / Wir vertauschen nicht mit ihnen / Deine treue Zärtlichkeit. / Ihre ungewissen Schritte / Leitet stets ein fremdes Band: / Doch die ersten unserer Tritte / Wagen wir an deiner Hand [13, 135].

Служити їхнім бажанням / Завжди готові тисяча рук: / Ми ніколи не поміняємося з ними / На твою вірну ніжність. / Їхні невпевнені кроки / Супроводжуються завжди чужим натовпом: / А наші перші кроки / Робимо ми, тримаючись за твою руку.

Щось солодке, смачне і коштовне, тобто якісь матеріальні блага, не можна порівняти з материнською любов'ю, обміняти їх на контакт з любою мамою, її поцілунками:

Gebet ihnen, was nur süße / Leckerhaft und kostbar deicht: / Deine liebesvollen Küße, / O, was ist, das diesen gleicht [13, 135].

Їм дають щось солодке / Смачне і коштовне: / Твої сповнені любов'ю поцілунки, / Хіба можна їх з цим порівняти.

В аналізованому вірші мати виступає зразком, моделлю поведінки для дітей. Доброчинність, обов'язки вона робить їм на радість і через власну любов сіє любов у дитячих грудях:

Tugend machst du uns zu Freude! / Dir zu folgen, uns zur Lust! / Und durch Liebe für uns beide / Senkst du Lieb in unsre Brust [13, 135].

Доброчинність робиш нам на радість! / Наслідувати тебе для нас задоволення! / І через любов до нас обох / Ти сієш любов у наших грудях.

Ідеальна мати ні на мить не забуває про свою дитину, її турботливий погляд постійно стежить за нащадком. Радість і задоволення життям вимірюються для матері добробутом і щастям дітей:

Stets hängt über unsern Wiegen / Dein besorgter, wacher Blick, / Und wir lesen dein Vergnügen / Stets in unserm Wohl und Glück! [13, 135].

Постійно над нашими колисками / Твій турботливий, пильний погляд, / І бачимо твоє задоволення / Постійно в нашому добробуті щасті.

Закінчується вірш своєрідними висновком: всі турботи і старання матері не є даремними, посіяне зараз у їхніх душах зерно дасть плоди у майбутньому:

Möchten wir in unserm Leben / Bald, und reichlich, und noch spät / Dir die Früchte wieder geben, / die du jetzund ausgesät [13, 135].

У нашому житті ми хочемо / Скоро, і достатньо і ще пізніше / Віддати тобі ті фрукти, / Які ти зараз посіяла.

Поезія «Діти своїй мамі у її день народження» є своєрідним втіленням концепту «ідеальна мати». Тут наголошено на всіх характеристиках та обов'язках ідеальної матері епохи Просвітництва (такими вони залишаються і до тепер!): від народження, з колиски піклуватись про своїх дітей, бути поруч з дитиною, переживаючи тісний емоційний зв'язок, допомагати робити перші кроки. Дитячий вік – період, коли закладаються основи формування людини і громадянина, тому власним прикладом мати повинна виховувати у маленьких дітей добродетель. Материнська любов – це почуття, яке не можна замінити матеріальними благами.

Турботу ідеальної української матері про долю своєї дитини відображено у вірші-колисковій «Люлі, люлі...». У поезії висловлено прагнення матері захистити і оберігати свою дитину від всього лихого і злого:

Спи, моя доненько, спи, моя доленько! / Я колишу на руках: / А як заснеш, моя ясна зоренько, – / Сяду в тебе в головах. / Ласка ж та пильная, чула, прихильная / Буде твій сон стерегти; / Мати глядить тебе, квітко похильная, – / Щиро впевняйся їй ти. / І все життя твоє буду, дитя моє, / Серцем тебе пильнувать, / І спочування повік таке самеє / Буду тобі уділять [6, 51].

Якщо ідеал бюргерської матері вимірюється здебільшого моральними та емоційними категоріями, то для української матері не менш важливим є смачно і сито нагодувати свою дитину. Пор.:

Гоп, скок, веселенько, / Одиначка я у ньеньки; / Мене ненечка пестує / Та смачненьким все годує [6, 35].

Або ж:

Кашку смачненьку / В мисочку новеньку / Матуся поклали, / На сніданок дали [6, 37].

Під поняттям ідеального материнства і дитинства розуміємо не лише зв'язок між двома особами. Важливим є емоційний стан того середовища, в якому перебувають мати і дитина, тобто почуття та настрої у сім'ї. Моделлю ідеальної бюргерської сім'ї є нуклеарна сім'я, яку ґрунтується на нижніх, емоційно позитивних, довірливих стосунках. Ідеал сімейних емоцій зображено у вірші «Присвята дітям» („Zuschrift an ein paar Kinder“). У творі наголошується, що батьківська і материнська любов, які є рівнозначними, рівноцінними для дитини, гармонійні стосунки у сім'ї, є запорукою успішного розвитку. Гармонійна любов обох батьків – це муза, це натхнення для навчання, як для книжного, так і для здобуття життєвої мудрості. Навіть важкі життєві уроки даються легше, якщо вони «підсолоджені» цією гармонією. Пор.:

Die Muse - - doch ich hör Euch fragen, / Welch Wunderding dies ist? / Es ist die väterliche Liebe, / Der jede Liebe weicht, / Und der bei mir nichts, als die Liebe / Für Eure Mutter gleicht. / Lasst sie Euch diese Lehre geben, / Durch Harmonie versüßt: / Weit kräftiger lehrt Euch ihr Leben, / Das lauter Wohl-laut ist. [13, 2-3].

Муза... я хочу вас запитати, / Що це за дивна річ? / Це батьківська любов, / Якій поступається кожна любов, / І яка для мене прирівнюється / До любові вашої мамі. / Хай вона вам дасть цю науку, / Підсолоджену гармонією: / Тим більше навчить вас життя, / Чим голосніше це співзвуччя.

На відміну від німецької сім'ї, українська родина складається не лише із батьків та дітей, а ще й у багатьох випадках із старших родичів – дідусів і бабусь. Не зважаючи на немалу кількість членів сім'ї, дитина залишається її центром, головною особою, на яку спрямовані всі турботи й хвилювання, а її присутність, тим паче повернення із навчання на канікули, викликають почуття ширшої радості та щастя. Пор.:

Вертаються школярки / Из школи додому. / Скільки втіхи, скільки щастя / Малому й старому. / Тато, мама дожидали, / А кого й бабуся, / А як хто, то може, й втішив / Старого й дідуса [6, 19-20].

Отже, суспільні зміни, які відбулися у Німеччині у XVIII столітті, призвели до нового розуміння і сприйняття дитинства і материнства. Моделлю соціальних стосунків стає сімейне життя, яке ґрунтується на розумі та добротності, ніжності та симпатії, тісних емоційних зв'язках між членами родини. Українська традиційна культура кінця XIX століття не мала яких розвинутих концепцій дитинства та материнства, характерним є відсутність належного догляду та харчування, а також визначення цінності дитини залежно від її користі у господарстві. Ідеї нового виховання дітей, які пізніше проявляються як широке суспільне явище, були основною турботою і метою батьків у дворянських сім'ях. Суспільні уявлення про ідеальне материнство знайшли своє втілення у поезії для дітей. За допомогою поетичних текстів дорослі екстраполюють для дітей сконструйований образ ідеальної матері, суть якого полягає у турботі матері про свою дитину, тісному емоційному зв'язку між ними, гострій необхідності дитини і матері бути разом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дерлиця М. Селянські діти: Етнографічний нарис // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т.5.
2. Кись О. Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа / Оксана Кись // Социальная история. Ежегодник 2003. Женская и гендерная история / Под ред. Н.Л. Пушкиревой. — М.: Российская политическая энциклопедия. — 2003. — С. 156-172
3. Лабашук О.В. Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2013. [В друці].
4. Мамычева Д.И. Феномен детства в европейской культуре: от скрытого дискурса к научному знанию: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии: специальность 24.00.01 – Теория и история культуры / Мамычева Диана Ивановна; С.-Петерб. гос. ун-т. — Санкт-Петербург: 2009. — 29 с.
5. Панченко А. Отношение к детям в русской традиционной культуре. // Отечественные записки. — 2004. — № 3 (18).
6. Пчілка О. Годі, діточки, вам спати!: Вірші, оповідання, казки, фольклорні записи: Для дошкільного та молодшого шкільного віку / Упоряд. та передм. О. М. Таланчук; Худож. І. І. Литвин. — К.: Веселка, 1991. — 334 с.: іл.
7. Пчілка О. Твори / О. Пчілка. — К.: Дніпро, 1971. — 464 с.
8. Українка Л. Документи і матеріали / Леся Українка. — К.: Наукова думка. — 1971. — 488 с.
9. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання: збірник / К.Д. Ушинський — Київ: Радянська школа, 1974. — 151 с.
10. Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur: Mit 250 Abbildungen / Hrsg. v. R. Wild. — Stuttgart: J.B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1990. — 476 S.
11. Hausen K. «... eine Ulme für das schwanke Efeu». Ehepaare im Bildungsbürgertum. Ideale und Wirklichkeiten im späten 18. und 19. Jahrhundert. / Karin Hausen // Bürgerinnen und Bürger: Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert / Hrsg. v. Ute Frevert. — Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht — 1988. — S. 85-118.
12. Opitz C. Aufklärung der Geschlechter, Revolution der Geschlechterordnung / Claudia Opitz // Studien zur Politik und Kulturgeschichte des 18. Jahrhunderts. — Münster 2002. — 216 S.
13. Weiße Ch. Lieder für Kinder / Verm. Aufl. Mit neuen Melodien von Johann Adam Hiller / Christian Felix Weiße. — Leipzig: Weidmann u. Reich — 1769, 142 S.